

Səkinə QAYBALIYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: sakina051@rambler.ru

“QARDAŞLIQ” DƏRGİSİNDƏ FOLKLORUN TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ

Xülasə

Əsasən, XX əsrin ortalarından başlayaraq öz inkişafının yüksək mərhələsinə qədəm qoyan İraq-türkman mətbuatı aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bir çox mətbu orqanların fəaliyyətini izləyərək biz İraqda yaşayan, sayı 3 milyondan çox olan soydaşlarımızın tarixini, mədəniyyətini, ictimai-ədəbi həyatını, dilini, təfəkkür tərzini və düşüncə sistemini, şifahi xalq yaradıcılığını, adət-ənənələrini və həyatının digər sahələrini əhatə edən zəngin informasiya alırıq, onların həyat tərzini haqqında düzgün təsəvvür əldə edirik. Türkmanların müqəddəratında çox vacib bir mərhələni təşkil edən bir dövrdə, xüsusilə anadilli məktəblərin fəaliyyətinə yalnız kağız üzərində icazə verilən həmin tarixi kəsində onların özünüifadə və özünütəsdiqində mühüm rol oynamış “Qardaşlıq” dərgisinin nəşri bütövlükdə İraq elmi-ədəbi-mədəni mühitində çox əhəmiyyətli və yadda qalan bir hadisə idi.

“Qardaşlıq” dərgisi, xüsusilə folklor nümunələrinin toplanması və nəşri işinə çox əhəmiyyət vermişdir. Dərginin, demək olar ki, bütün nömrələrində xalq arasından toplanmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri yer almışdır. Ümumiyyətlə, bütün nəşr həyatı boyu “Qardaşlıq” dərgisində yer almış folklor janrlarından danışarkən onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik: xoyratlar; manilər; atalar sözləri; məsəllər; inanclar; tapmacalar; uşaq folkloru; lətifələr; mərasim folkloru; nağıllar; əfsanə və rəvayətlər və s.

Açar sözlər: İraq türkmanları, Qardaşlıq dərgisi, folklor, xoyrat, mani, atalar sözləri.

Səkinə GAYBALIYEVA

STUDY AND PUBLICATION OF FOLKLORE IN THEMAGAZINE “KARDAŞLIK”

Resume

In particular, entering its high development stage, Iraqi-Turkmen press, since the beginning of the twentieth century, has been attracting attention with its actuality. Following the activities of many press outlets, we study about the history, the culture, the socio-literal life, the language, the way of thinking and the system of thoughts, oral folk literature, customs and traditions of our compatriots living in Iraq who are more than 3 million and we get rich information covering

the other fields of their lives, and we gain an accurate imagination of their way of life. The magazine “Kardaşlık” (brotherhood), that played an important role in their self-expression and self-affirmation, at a time when the Turkmen were at a critical period of their destiny, especially in the period when native-language schools were allowed to operate only on papers. The magazine “Kardaşlık” gave special attention to the collection and publication of folklore samples.

The samples of oral folk literature collected among the people has almost taken place in all issues of the magazine. In general, when talking about the genres of folklore that have appeared in the magazine “Kardaşlık” throughout its publication life, we can group them as in the followings: *khoyrats*; *mania*; proverbs; sayings; beliefs; riddles; children’s folklore; anecdotes; ceremonial folklore; fairy tales; legends and myths, etc.

Key words: *Iraqi Turkmen, the journal Kardaşlık, folklore, hoyrat, mani, proverbs.*

Сакина КАЙБАЛИЕВА

ИССЛЕДОВАНИЕ И ПУБЛИКАЦИЯ ФОЛЬКЛОРА В ЖУРНАЛЕ «ГАРДАШЛЫГ»

Резюме

В основном привлекает внимание, своей актуальностью, иракско-туркманская пресса, которая вступила на высокий этап своего развития с середины XX века. Наблюдая за деятельностью многих печатных органов, мы получаем богатую информацию, которая охватывает историю, культуру, общественно-литературную жизнь, язык, образ мышления и систему сознания, устное народное творчество, обычаи-традиции и другие сферы жизни наших соотечественников, проживающих в Ираке, численность которых превышает три миллиона, приобретаем правильное представление об их образе жизни. В период, составляющий очень важный этап в судьбе туркман, издание журнала «Гардашлыг (Братство)», которая сыграла важную роль в их самоопределении и самоутверждении, особенно в тот исторический отрезок, когда деятельность школ родного языка была разрешена только на бумаге, было очень важным и запоминающимся событием в иракской научно-литературно-культурной среде в целом.

Журнал «Гардашлыг (Братство)» придавал большое значение, в основном, собиранию и изданию образцов фольклора. Почти все номера издания содержат собранные из народа образцы устной народной литературы. Вообще, говоря о жанрах фольклора, опубликованных в журнале «Гардашлыг (Братство)» на протяжении всей его жизни, можно сгруппировать их следующим образом: хойраты (одна из песен иракско-туркманов, жанр азер-

байджанского лирического стиха, лирические четверостишия, являющиеся наиболее распространенными из всех стихотворных форм азербайджанского фольклора); мани (вид мугама); пословицы; поговорки; поверья; загадки; детский фольклор; анекдоты; обрядовый фольклор; сказки; легенды, повествования и др.

Ключевые слова: *Иракские туркмены, журнал Гардашлыг, фольклор, хойрат, мани, пословицы*

Biz İraqda yaşayan, sayı 3 milyondan çox olan soydaşlarımızın tarixini, mədəniyyətini, ictimai-ədəbi həyatını, dilini, təfəkkür tərzini və düşüncə sistemini, şifahi xalq yaradıcılığını, adət-ənənələrini və həyatının digər sahələrini əhatə edən zəngin informasiyanı, onların həyat tərzini haqqında düzgün təsəvvürü, əsasən, XX əsrin ortalarından başlayaraq öz inkişafının yüksək mərhələsinə qədəm qoyan türkmən mətbuatının fəaliyyətini izləyərək əldə edirik. Fikrimizcə, İraqda türkmən folklorunun araşdırılması və nəşri sahəsində xüsusi yeri olan mətbuatın yaranma tarixi və keçdiyi inkişaf yoluna nəzər saldıqda “Qardaşlıq” dərgisinin çox əhəmiyyətli rolunu qeyd etmək vacibdir.

İraq türkmənləri öz milli mədəni-mədəni haqları uğrunda apardıqları mübarizənin nəticəsində 1959-cu ilin fevralın 1-də Bağdad radiosunda hər gün yarım saat olmaqla bir proqramın yayınlanmasına nail olmuşdular. Həmin proqramda əsasən xoyrat, mani, xalq mahnıları və s. kimi türkmənlər arasında geniş yayılmış folklor nümunələrinin səsləndirilməsinə əhəmiyyət verilirdi. Bu nailiyyətin ardından 1960-cı ilin mayın 7-də Bağdadda “Türkmən Qardaşlıq Klubu” (sonradan Ocağı) yaradılmışdır. Qeyd edək ki, İraq türkmənlərinin müasir milli-mədəni və sosial-ictimai tarixində bu qurumun çox mühüm rolu vardır. 1961-ci ilin may ayının 1-də Ocaq tərəfindən eyniadlı “Qardaşlıq” dərgisinin ilk sayı nəşr edilmişdir. Ayda bir dəfə 48 səhifədə yarı ərəbcə “الاءاء”(əl-Əxə’), yarı türkmənca “قارداشلق” (Qardaşlıq) çıxan bu dərgi bir çox ədəbiyyatçı və şairlər yetirmiş, onlar üçün geniş üfqlər açmışdır.

“Qardaşlıq” dərgisi İraqda təkcə türkmənlər yox, həm də bütöv ölkə əhalisi üçün çox mühüm olan tarixi bir dövrdə nəşrə başlamışdır. Bu dövr, yəni XX əsrin ikinci yarısı ölkənin ictimai-siyasi, eləcə də iqtisadi həyatında çox vacib məqamlarla yadda qalmışdır. Türkmənlərin müqəddəratında çox vacib bir mərhələni təşkil edən həmin dövrdə, xüsusilə anadilli məktəblərin fəaliyyətinə yalnız kağız üzərində icazə verilən bu tarixi kəsimdə onların özünüifadə və özünütəsdiqində mühüm rol oynamış “Qardaşlıq” dərgisinin nəşri bütövlükdə İraq elmi-ədəbi-mədəni mühitində çox əhəmiyyətli və yaddaqalan bir hadisə idi.

Qəlbi milli duyğularla döyünən, milli kimliyini hər şeydən üstün tutan istedadlı qələm sahiblərinin min bir əziyyətlə, bəzən maddi sıxıntılara sinə gərərək ərsəyə gətirdikləri dəyərli yazılar dərginin uzun müddət işıq üzü görməsinin bariz təminatçısı olmuşdur. Başda tanınmış tədqiqatçı Əta Tərzibası olmaqla Şakir Sa-

bir Zabit, Məhəmməd Xurşid Daquqlu, Əbdülhəkim Mustafa Rejioğlu, Mövlud Təha Qayaçı, Şakir Sabir Mühəndis, İbrahim Daquqlu, Əbdülxalıq Bayatlı, Rifat Yolçu və onlarla başqa müəlliflərin yorulmaz səyləri nəticəsində dərginin səhifələrində dilə, tarixə, şifahi xalq yaradıcılığına, etnoqrafiyaya, ədəbiyyata aid yüzrlərlə sanballı məqalələr dərc olunmuşdur. “Yeni türkman ədəbiyyatının təməl daşı” olan “Qardaşlıq” dərgisi olmasaydı, türkman ədəbiyyatının sonrakı mövqeyini düşünmək belə çətin olardı. Dərginin ərəbcə bölümündən fərqli olaraq türkcə bölümü türkman mədəniyyəti, ədəbiyyatı, tarixi, dili, folkloru, adət-ənənələri kimi geniş sahələri əhatə etməkdə çox irəli getmiş, bu elm sahələri ilə bağlı araşdırmalara geniş yer vermişdir.

“Qardaşlıq” dərgisinin nəşrə başladığı ilk illər o qədər təlatümlü, ziddiyyətli idi ki, insanlarda kədər, ümitsizlik vardı, türkmanlar öz dillərini, adət-ənənələrini yalnız evlərində, geniş mənada isə yaşadıkları ərazilərdə daha çox qoruyub saxlamağa səy göstərirdilər. Bu səbəbdən də dərgidə İraq-türkman folklorunun çox qiymətli nümunələrinin qeydə alınıb nəşr edilməsi zərurəti yaranırdı. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri müxtəlif illərdə dərginin, əsasən “Folklor” (1966, 11-12; 1970, 6; 1971, 6-7; 1973, 5-6 və s.), “Folklor araşdırmaları” (1970, 7-8 və s.) və “Folklorumuz” (1965, 2 və s.) başlığı altında geniş oxucu auditoriyasına çatdırılırdı. Çox təqdirəlayiq haldır ki, həmin dövrdə türkman ziyalıları arasında çox tanınmış, öz tərəqqipərvər, soya-kökə bağlılıq nümayiş etdirən fikirləri, yazıları ilə geniş oxucu auditoriyası qazanmış yazı müəllifləri yorulmadan dərgidə, demək olar ki, fasiləsiz bu mövzuda araşdırmalarla yer alırdılar.

“Qardaşlıq” dərgisində folklorun toplanması, nəşri və tədqiqi çərçivəsində şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış janrları arasında daha çox yer verilən qeydsiz-şərtsiz xoyratlardır. Bütün fəaliyyəti boyu dərginin nömrələrində minlərlə xoyrat mətni nəşr olunmuş, bu qədim və xalqın milli sərvəti kimi qoruyub saxladığı folklor nümunələrinin tədqiqinə onlarla məqalələr həsr edilmişdir. Dərginin 1963-cü il iyun sayında Əbdülhəkim Mustafa Rejioğlu “Şeir toplumun olmalı” məqaləsində xalqın milli kimlik qaynağı olan dilin və şifahi xalq ədəbiyyatının, demək olar ki, bütün elm sahələrinə olan böyük təsirindən danışır: “Gerçək ədəbiyyatın iki böyük qaynağı vardır: toplumun özü, toplumun öz dili”. Ədəbiyyat yoluna işıq tutacaq, ədəbiyyatı millətin gərəkli bir nəsnəsi olaraq qəbul edib bütün ədəbi yazılara toplumun gözü ilə, hissi ilə baxa biləcək, ədəbiyyata idealını, zövqünü, şövqünü, çeşnisini verə biləcək tək çıxar yol toplumun vicdanına dönmək və toplumun öz dilini qonuşmaqdır. Çünki həyatın hər şeyinin əsl sahibi xalq kütləsidir” (1, 38).

İraq türkmanlarının milli rəmzi olan xoyratlar dərginin bütün nömrələrində, hətta “Folklor” bölümünün yer almadığı (2, 42; 3, 44 və s.) nömrələrdə belə dərc olunmuşdur. Ümumiyyətlə, bütün nəşr həyatı boyu “Qardaşlıq” dərgisində yer almış folklor janrlarından danışarkən onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- 1) Xoyratlar;

- 2) Manilər;
- 3) Atalar sözləri;
- 4) Məsəllər;
- 5) İnanclar;
- 6) Tapmacalar;
- 7) Uşaq folkloru;
- 8) Lətifələr;
- 9) Mərasim folkloru;
- 10) Nağıllar;
- 11) Əfsanə və rəvayətlər və s.

Əsasən millətin gələcəyindən narahatlıq duyğusunun dərginin başlıca qayəsinə çevrildiyini burada yer alan bir çox məqalələrdən görmək mümkündür. Dərgidə yalnız folklor deyil, eyni zamanda dil və folklor qarşılaşdırması əsasında işlənib hazırlanmış yazılara da rast gəlirik. Belə məqalələrdən biri dərginin həmin sayının “Dil araşdırmaları” bölümündə “Xoyratlarımızda öztürkcə sözcüklər” başlığı ilə verilən bir neçə xoyratda bəzi sözlərin yerinin müəyyən olunmasına və şərhinə həsr edilmişdir:

“Oxu sinsin,
Aç sinəv, oxu sinsin.
Sən dayan gül ağaca,
Gülə də qoxu sinsin.

Özüm neynim,
Bu dərdə dözümlü, neynim.
Od sənnən, odun mənnən,
Yandırım özüm, neynim.

Üz mənnən,
Rəqib, şərüv üz mənnən.
Qəm yardan vəfalıdı,
Heç çevirməz üz mənnən (4, 44).

Qeyd etdiyimiz kimi, dərginin, demək olar ki, bütün nömrələrində xoyratla bağlı istər toplama, istərsə də araşdırma xarakterli müxtəlif yazılar yer almışdır. Dərginin 1973-cü il may-iyun sayının “Folklor” bölümündə yer almış “Bir Kərkük gecəsi” yazısı bu baxımdan xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bildiyimiz kimi, Kərkükdə çox tanınmış xoyrat çağırən ustad sənətkarlar – xanəndələr yaşamışlar. Hazırda da o böyük sələflərin ardıcılları bu qədim və qiymətli sənəti davam etdirirlər. “Qardaşlıq” da həmin deyişmə məclislərindən biri və oradakı coşqu işıqlandırılır. Bu yazıda 1962-ci ilin 15-16 noyabr gecəsi təşkil olunmuş məclisdə iştirak edən çağırçılar arasındakı ustad xanəndələrdən İzzəddin Nemət və Sıddıq Bəndə Qafurun da olduğu diqqətə çatdırılır. Həmçinin Rəşid Külə Raza ilə Məhəmməd

Gülboyun qarşılaşdığını nəzərə çatdıran yazıda bu deyişmənin daha çox müxalif, bəşiri, yətimi, muçıla, iydələvə dəlihəsəniüsulları üzərində qurulduğu qeyd edilir: “Məhəmməd Gülboyun yumşaq bir davranışı vardı. Rəşid Külə Raza isə sərt bir dil işlədirdi. Bir ara Rəşid Külə Razanın söylədiyi:

Namazı,
Mən qılmadım namazı.
Rəqib bir boyağ əzip,
Nə zəg istər, nə mazi (5, 46).

xoyratına Məhəmməd Gülboy qarğış dolu belə bir cavab vermək məcburiyyətində qalmışdı:

Rəqib, dərdi beş olsun,
Beş ikən on beş olsun.
Düşsən uca dağdan,
Boynuv xurdu-xaş olsun.

Yorğanıv çağır tikan,
Döşəgiv çim daş olsun.
Yaz günü təmuz tabaq,
Yastuğuv ataş olsun (5, 46).

Folklorşünas alim Əta Tərzibaşı qarşılıqlı xoyrat çağırma ənənəsindən bəhs edərkən “qənşərbəqənşər çağırmağ” və “qənşərin verməğ” adlandırılan belə çağırmaların çox vaxt narahatlığa, döyüşə, hətta yaralama və öldürmə kimi hallara səbəb olduğunu göstərmişdir (6, 197). Beləliklə, bu yazıda oxucuya təkcə bütövlükdə məclis haqqında yox, eyni zamanda onun ayrı-ayrı incəlikləri, çağırçı mədəniyyəti, deyişmə ənənəsinin texniki tərəflərindən başlamış müxtəlif xoyrat çağırma üsulları və s. haqqında ətraflı məlumat verilir.

“Qardaşlıq” dərğisi öz səhifələrində daha çox toplanmış orijinal xoyrat mətnlərinin nəşrinə yer vermişdir. Belə xoyratlar arasında altı, səkkiz, on misralı xoyrat nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Dərğinin 1970-ci il 7-8-ci sayında “Xalq şeirlərimizdən” başlığı altında yer alan bu xoyrat həm də misralarının sayına görə diqqəti cəlb edir:

Çiməni
Su gögərdib çiməni.
Dağlarda bitən lalaydım,
Qopartdı yolçu məni.
Dəryada balıq idim,
Çəkdi qullabçı məni.
Havada bir quş idim,
Endirdi torçu məni.
Çöllərdə ceyran idim,
Vurdu kor ovçu məni.

Bükdü kürəyə qoydu,
Qəddar dəmirçi məni.
Ağ gümüşə döndərdi,
Zalım altunçu məni.
Gəlmişəm yar yanınan
Çi yarı gör, çi məni (7, 34).

Görkəmli tədqiqatçı Əta Tərzibaşı “Kərkük xoyratları və maniləri” adlı fundamental əsərində bu xoyrat nümunəsini iki xoyrat şəklində təqdim etmişdir (6, 324).

“Qardaşlıq” dərgisi, xüsusilə folklor nümunələrinin toplanması və nəşri işinə çox əhəmiyyət vermişdir. Dərginin, demək olar ki, bütün nömrələrində xalq arasından toplanmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri yer almışdır.

Dərgidə nəşr edilən digər folklor janrları arasında atalar sözləri də geniş yer tutur. Xalq məişətinin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən, əsrlərdən qopub gələn, əcdadlarımızın müdrik söz xəzinəsindən nişan verən bu qədim folklor nümunələri dərginin əksər nömrələrində yer almışdır. Dərginin 1965-ci il fevral sayının “Folklorumuz” bölümündə ayrı-ayrı bölgələrdən toplanmış atalar sözləri (8, 39), eyni zamanda “Tələfər atalar sözlərindən” (8, 33), eləcə də bəzi dünya xalqlarının atalar sözləri (8, 31) dərc olunmuşdur. Dərginin 1970-ci il VI sayında “Ata sözləri” başlığı altında aşağıdakı atalar sözü nümunələri yer almışdır:

Dilli dillidən xoşlanır, imam ölüdən xoşlanır.
Əcəl gəldi cəhanə, baş ağrısı bəhanə.
Düşmanə silah gərək, ya düşməndən iraq gərək.
Dəniz dalğasız olmaz, qapı halqasız olmaz.
Dəmir islanmaz, dəli uslanmaz.
Dərdin yoxsa söylən, borcun yoxsa evlən.
Altı-altıya iş omaz, arpa unundan aş olmaz.
Dügün olur iki kişiyə, qayğusu düşər dəli qomşuya (9, 33).

Dərginin ayrı-ayrı müəllifləri tərəfindən toplanmış atalar sözlərindən başqa bəzən “Kərkük əskilər sözü” başlığı altında qədim tarixi özündə yaşadan gözəl deyimlərə də rast gəlirik:

Toyuğa kiş deyəcəyin yerdə çal, ayağını qır.
Diliv yorulacağı yerdə əliv yorulsun.
Cannan sora cahan xarab olsun.
Gavur əkməgi yeən gavur qılıcı çalar.

Nə quzu oldum südə tox oldum, nə qoyun oldum ota tox oldum (10, 42).

Müəllif xalq arasında insanların ayrı-ayrı keyfiyyətlərini xarakterizə edə bilən çox yayılmış maraqlı bənzətmələri də burada qeyd etmişdir:

Yararlı bir adam haqqında “Yaralar yamağı” deyilər.
Hər işə qatılan adam haqqında “Hər aşın duzu” deyilər.
Bir qırağa çəkilən adam haqqında “Marığa girib” deyilər.
Bir neçə işi birlikdə görən adama “Bir əli cəfit*, bir əli nefit” deyilər.

Xəsis bir adam haqqında “Paxladan yağsız” deyilər.

Qənaətcil ev xanımı haqqında “Dalınnan kəsər, ətəginə vurar” deyilər.

Yersiz canfəşanlıq edən adam haqqında “Özünü korlar məhləsində güzgü sayır” deyilər.

Gizli iş görən adam haqqında “Saman altınнан su yeridir” və s. (10, 42).

“Qardaşlıq” dərgisində xalq yaradıcılığının geniş yayılmış janrlarından biri olan, təkcə uşaqların yox, həm də böyüklərin fiziki sağlamlığının, intellektual zəkasının effektiv formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyan, xalqın mənəvi dünyasının, etnik şüurunun ayrılmaz hissəsini təşkil edən oyunların da təsvirinə yer verilmişdir. Dərginin 1970-ci il 9-cu sayında Məhəmməd Xurşid Daquqlunun toplayıb nəşr etdirdiyi uşaq oyunlarından biri diqqəti cəlb edir. Oyun “Tamatə quşu oyunu” adlanır. Jurnalın həmin sayında (11, 32) “Çocuq oyunlarımızdan” başlığı altında “Peş peş” oyunu, “Çocuq şarqlarımızdan” bölümündə “Bucı, bucı, bucaxdı” şeiri kimi uşaq folklorunun geniş yayılmış nümunələri yer almışdır.

Dərginin “Yarışma” bölümü geniş oxucu auditoriyası tərəfindən aktiv izlənilir və sevilirdi. “Qardaşlıq” oxucularla ətraflı məktublaşma nəticəsində geniş müzakirə ortamı yarada bilir, ölkənin ən ucqar bölgələrindən belə şifahi xalq yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı fikirlər paylaşılır və bütün bu məqamlar jurnalda öz əksini tapırdı. Bu bölümü çox maraqlı edən cəhətlərdən biri həm də onunla bağlı idi ki, xalq arasında geniş yayılmış və yaxud əksinə, yaşlı nəslin yaddaşında olub gənc nəsillər tərəfindən unudulmaqda olan folklor nümunələrinin nəşrinə yer verilirdi. Dərginin 1965-ci il fevral sayında belə nümunələrdən tamamlanmamış atalar sözləri verilir, ayın sonunadək oxucuların doğru cavabları göndərmələri xahiş olunur (8, 42). “Yarışma” bölümünü hazırlayanlar bu zəngin xalq mirasının yaddaşlarda əbədi yaşadılması istiqamətində daha böyük fəallıq göstərüb doğru cavab göndərən oxuculara hədiyyələr də təqdim edirdilər (11, 27).

“Qardaşlıq” dərgisinin çox fəal yazarlarından Məhəmməd Xurşid Daquqlunun İraq türkmənlərinin folkloru ilə bağlı topladığı materiallar arasında dərginin 1970-ci il 7-8-ci sayının “Folklor araşdırmaları” bölümündə nəşr etdirdiyi “Bəşirdə toy hekayəsi” araşdırması bir çox məqamlarla yadda qalır. M. X. Daquqlu Kərkükə bağlı Bəşir kəndində əsrlərdən bəri qorunub saxlanmış toy adətinin ayrı-ayrı mərhələlərinə toxunaraq bu barədə geniş bəhs etmişdir. Müəllif bu məqaləni 10.09.1970-ci ildə Bəşir kəndinin 95 yaşlı sakini Gülzar xanımdan topladığı materiallar əsasında qələmə almışdır. Məqalənin bir çox məqamları bölgələrimizdə mövcud toy adətləri ilə ortaq xüsusiyyətlər daşıyır (7, 30).

Araşdırıcı yazır ki, Bəşir toylarında türk millətinin çox qədim və əsrlərin dərinliyini özündə saxlayan məşhur “Qılınc-qalxan” oyunu keçirilir. Qılıncın yerinə ağacdən istifadə olunur. Qılınc-qalxan oyununun özünəməxsus ağır və çox kübar bir havası və nəغمəsi də vardır. Davul-zurna buna uyğun çalınır, qılınc-qalxan oynadılarda camaat o qədər daş kimi sakit oturur ki, azacıq səs belə eşidilmir (7, 31).

Bəşir toylarında “Qız oyunu” da vardır. Oğlanlar dörd bir ətrafda otururlar, qızlar isə ya iki-iki yaxud dörd-dörd ortada oynayırlar. Bu oyun da ağır hava ilə müşayiət olunur. Davul-zurna çalınanda qızlar üzləri açıq şəkildə rəqs edirlər. Kəndin bütün qızları bu oyuna qatılır. Oyun zamanı belə bir adət də vardır: Qızları əhatə edən oğlanlar arasında həmin qızlardan birinə nişanlı olan varsa, oğlan gözəl bir yaylığa pul düyünləyib ortada oynayan nişanlısına göndərir, qız da onu məmnuniyyətlə və qürurla qəbul edir.

Qeyd etmək istərdik ki, “Ziraat mühəndisi Şakir Sabir” imzası ilə “Qardaşlıq” dərgisinin 1961-ci ildə dərc olunmuş 1-2-3-cü nömrələrində (may, iyun, iyul və avqust) “Kərkükün əski toyları” məqaləsi də bu baxımdan çox maraq doğurur. Bu araşdırmada müəllif qədimdən bəri Kərkükdə keçirilən toyların qızın istənməsindən başlamış nişan, yol aparmaq, xınalıq, kəbin kəsmək, qız və oğlanın evində toy, qızın vəsfi, bəzəyi, geyimi, kürəkənin geyimi, gəlinin at və təxtirəvan ilə aparılmasından, eləcə də cəhiz və ardıcıl olaraq digər əsas mərhələlərdən bəhs etmişdir. Yazının maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, müəllif “Rəqiblər” hissəsində qızı istəyən oğlanın öz rəqiblərinin etdiyi zülmə qarşı çağırdığı xoyratlara da yer vermişdir:

...Rəqib, dərdiv beş olsun,
Beş ikən on beş olsun.
Döşəgiv çaqır tikən,
Yorğanıv atəş olsun.
Əkməgiv nar qabuğı,
Dişləriv mumnan olsun.
Düşəsən yücə dağdan,
Boynuv xurduxaş olsun (12, 34).

“Qardaşlıq” dərgisində xalq məişətində geniş yayılmış məsəllərə də geniş yer verilmişdir. Bir çox hallarda məsəllər “Kərkük əskilər sözü”, deyimlər və atalar sözləri kimi verilmiş, bu folklor janrlarının məzmun xüsusiyyətləri ayrı-ayrılıqda nəzərə alınmamışdır. Əksər hallarda məsəllər atalar sözləri kimi təqdim edilir. Dərginin 1971-ci il 6-7-ci (oktyabr-noyabr) sayında tədqiqatçı Məhəmməd Xurşid Daquqlu “Su haqqı suya gedər” və “Verməsin məbud, neyləsin Mahmud” kimi iki məsəlin yaranma səbəbini qeyd edərək məzmununu vermişdir. Müəllif hər iki məsəli “...ata sözünün hekayəsi” kimi göstərmişdir (13, 22).

Dərginin həmin sayının “Folklor” bölməsində Məhəmməd Xurşid Daquqlu “Təvatur* və əfsanələrə görə bəzi qəsəbə və köylərimizin adları” yazısında qəsəbə və kəndlərin xalq arasında yaşadılan adları haqqında bilavasitə yaşlı nəsilədən topladığı əfsanə və rəvayətləri qeydə almışdır. Bu geniş yazıda türkmənlərin kompakt yaşadığı bir neçə kənd və qəsəbə - Tuzxurmatu, Qərənaz, Təzəxurmatu, Altın Körpü, Şahsevən, Yəhyəva, İmam Zeynalabidin kəndləri haqqında əfsanələr verilmişdir. Müəllif, ilk növbədə, yaşlı nəsilədən topladığı məlumatlarda bu yerlərin çox qədim tarixə malik olduğunu diqqətə çatdırır və qeyd edir ki, uzun əsrlər boyu burada türkmənlər məskunlaşmış, öz ata-baba torpaqlarını nəsilədən-nəsilə öz adı

ilə qoruyaraq bu günə çatdırmışlar. Müəllif dərgidə Altun Körpü qəsəbəsinin adı ilə bağlı dörd mətn vermişdir (13, 37).

“Qardaşlıq” dərgisinin əksər nömrələrində yer verilən “Xalq yorumları” başlığı altında ayrı-ayrı türkmən bölgələrindən qeydə alınmış inanc nümunələri də nəşr olunurdu. Folklorun çox arxaik janrlarından biri olan inanclar İraq türkmənlərinin gündəlik məişətində bu günədək yaşadılmaqdadır. Dərginin birlikdə nəşr olunmuş 1971-1972-ci il 8-9-cu sayında (dekabr-yanvar) “Doğulacaq uşağın cinsiyyəti haqqında” Məhəmməd Xurşid Daquqlunun dərc etdirdiyi maraqlı toplama materialları yer alır. Adətən, qadınlar arasında uşağın dünyaya gəlməsindən əvvəl cinsiyyəti haqqında müxtəlif fikirlər dolaşır. Tədqiqatçı İraq türkmənlərinin sıx yaşadığı Daquq bölgəsində bir söyləyici qadından topladığı inancları burada dərc etdirmişdir:

1) Hamilə qadın yüngül hərəkətli olarsa, doğulacaq uşaq oğlan, ağır hərəkətli olarsa qız dünyaya gətirəcək.

2) Hamilə qadının qarnı yumru-sivri olarsa, oğlan, yastı və geniş olarsa, uşağın qız doğulacağına işarədir.

3) Hamilə qadında doğuş sancıları başlayanda bir neçə damcı qan görünərsə, uşağın oğlan, qansız keçərsə qız doğulacağına inanılır.

4) Hamilə qadının qarnında uşaq çox hərəkət edərsə oğlan, hərəkətsiz olarsa qız doğulacağına inanılır.

5) Hamilə qadının döşünün ucu bir az qara olarsa, doğulacaq uşağın oğlan, qapqara olarsa, qız olacağına işarədir.

6) Hamilə qadın mərd, əliaçıq olarsa, dünyaya gətirəcəyi uşağın mütləq oğlan, qadın xəsis olarsa, doğulacaq uşağın qız olacağına inanılır.

7) Hamilə qadının üzündə çox ləkə olarsa, dünyaya gətirəcək uşağın oğlan olacağına inanılır.

8) Qadın öz hamiləliyi dövründə çox kökələrsə, dünyaya gətirəcəyi uşağın qız olacağına inanılır.

9) Üç qız uşağı dünyaya gətirən qadının dördüncü uşağı oğlan olur. Əgər olmasa, onda beşincidən sonra altıncı uşaq oğlan olur. O da olmasa, yeddi qızdan sonra doğulan uşaq mütləq oğlan olur.

10) Hamilə qadın yerikləyəndə ürəyi şirin yeməklər istəyərsə, doğulacaq uşağın oğlan, turş yeməklər istəyərsə qız olacağına inanılır (14, 35).

Təqdirəlayiq haldır ki, “Qardaşlıq” dərgisində Azərbaycan folklor mühiti ilə bağlı dəyərli yazılara, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə tez-tez yer verilirdi. Həmin tədqiqatçıların dərc olunmuş yazılarla bağlı şərhləri də dərginin xüsusi əhəmiyyət verdiyi cəhətlərdəndir. Dərginin 1963-cü il iyun nömrəsində “Azərbaycanda aşiq şeirləri” adı altında belə bir qısa şərh verilir: “Azərbaycanda aşiq xalq şeirini yazub bəstələyən və saz çalub oxuyanlara deyilir...Aşağıda yazılı “Düşdü” başlıqlı şeir Azərbaycan ədəbiyyatında yer alan aşiq şeirlərindən biridir”. Beləlik-

lə, Aşıq Ələsgərin məşhur “Düşdü” rədifli qoşması “Qardaşlıq” dərgisinin bu sayında yer almışdır (15, 53).

Dərginin bəzi nömrələri ilə birgə 1971-ci il 6-7 (oktyabr-noyabr) sayında da “Azərbaycan xoyrat və manilərindən seçmələr” adı altında 20-dən çox bayatı verilməmişdir (13, 39).

Bir çox üstün cəhətləri ilə İraq türkmanlarının elm və mədəniyyəti tarixində silinməz izlər buraxan “Qardaşlıq” dərgisi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə xalqın milli kimliyinin qorunması, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, nəşri istiqamətində yorulmadan xidmət göstərmişdir. İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafına da geniş imkanlar yaradan bu dərgi türkman ədəbiyyatının yeni-yeni nailiyyətlər qazanmasında böyük rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Rejioğlu Mustafa. Şeir toplumun olmalı. Qardaşlıq dərgisi, iyun 1963, sayı 1-2, Bağdad.
2. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, temmuz, yıl 3. Bağdad.
3. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, nisan, yıl 4. Bağdad.
4. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1,2. Bağdad.
5. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1973, mayıs-haziran, yıl 12. Bağdad.
6. Terzibaşı Ata. Kerkük Hoyratları ve manileri. İstanbul, Ötüken Yay. 1975. 599 s.
7. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 7-8. Bağdad.
8. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1965, şubat, yıl 4. Bağdad.
9. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 6. Bağdad.
10. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1966, mart-nisan, yıl 5, sayı 11-12. Bağdad.
11. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1970, yıl 10, sayı 9. Bağdad.
12. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1960, yıl 1, sayı 2. Bağdad.
13. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971, ekim-kasım, yıl 11, sayı 6-7. Bağdad.
14. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1971-1972, aralık-ocak, yıl 11-12, sayı 8-9. Bağdad.
15. Qardaşlıq. Aylıq ədəbi və kultür dərgisi. 1963, haziran, yıl 3, sayı 1, 2. Bağdad.

*Daxilolma tarixi: İlk variant 31.01.2022
Son variant 27.02.2022*